

CUERA 1969

ANNADA XIV

1. CUDISCHET

RADIOSCOLA

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH / ORGAN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

Redacziun: Alfons Maissen

Stampa Romontscha, Mustér

GLION, PATRIA DE AVAT GION, FUNDATUR DELLA LIGIA SURA 1395.

PORTA SURA VIERS IL MARCAU VEGL

EMISSION SURSILVANA:

Da Sur Felici Maissen, Cumbel

La Ligia Grischa I

Mardis, ils 14 de schaner 1969, dallas 14.30—15.00 h

EMISSION SURSILVANA:

Da Sur Felici Maissen, Cumbel

La Ligia Grischa II

Mardis, ils 28 de fevrer 1969, dallas 14.30—15.00 h

EMISSION SURMIRANA:

Da Franz Capeder, Salouf

Igls Ports

Mardis, ils 18 de mars 1969, dallas 14.30—15.00 h

Entruidament

Per ils 14 de schaner ed ils 28 de fevrer ha il historiograf Sur Felici Maissen, Cumbel, preparau per nossas scolas 2 emissiuns: LA LIGIA GRISCHA. Sias expectoraziuns survargan per in bionton nos cudischs de scola en fatgs e detagls. Als magisters che han la veglia de passar mintgaton ils confins restrinschi e minimals dell'instrucziun normala, vegn cheu purschiu in oreifer material. Nus concedin che buca tut ei de capir alla svelta. Il scolast che risguarda sia classa per adattada per quest tema, astga munchentar nuot en sia preparaziun. Autramein ei la vera capientscha buca segirada. Ei tucca de marcar cun agid della tabla ils fatgs, las datas impurtontas e las persunas agentas. Ils fatgs culminonts ein prest extratgs dals 2 cudischets che stattan a disposiziun. Era ils malletgs san survir a dar tempru. La buna veglia astga buca muncar!

Cun caschun dils 600 onns dalla fundaziun della Ligia della casa de Diu (1367—1967), ei Radioscola seregurdaus dell'emprema Ligia grischuna. Uonn: La Ligia Grischa, in auter: La Ligia dellas 10 dertgiras! El proverbi: *Tuttas bunas caussas ein treis*, severifichescha exemplaricamein l'unitad grischuna!

In tema interessantissim, de grond contrast, e perquei adattaus per svegliar la discussiun, ei senza dubi quel dils *ports*, dils *cavalans*, *sumaris* e *berniers*, che transportavan las raubas necessarias el temps miez e tochen viaden el 19avel tschentaner sur nos renomai pass. Franz Capeder, Salouf, s'occupescha de questa materia ell'emissiun dils 18 de mars: IGLS PORTS. Sia lavur beindisponida, metodicamein gruppada, vegn segiramein ad impressionar nos scolars.

Gia ils 5 de mars 1956, avon 13 onns, ha J o n a s B a r a n d u n tractau en nies RS il medem tema, mo en diversa moda. Sia emissiun ha giu num: *L a s v e i a s m a l a s*, explicond vias e sforzs dil traffic sur las rutas dil Spligia e dil Sogn Bernardin. — Cun plascher seregurdein nus d'in'otra emissiun dil Radioscola per la Svizzera tudestga cul tetel: *Portner und Ruttner am Splügen*, stada elaborada avon pli ch'in decenni da prof. dr. Christian Lorez. Ad el engraziein nus per la surschada de siu material illustrativ e de ses manuscrits.

A. M.

Cumission Radioscola:

Luzi Tschärner, inspectur, Cuera, Via Loe 141
Franz Capeder, scolast, Salouf
Alfons Maissen, Cuera, Vignera 14, parsura
Adolf Ribl, representant dil Studio de Turitg
Stefan Sonder, parsura della CRR, Cuera, Via Daleu 21

La Ligia Grischa

Da Sur Felici Maissen, Cumbel

Igl origin dellas diversas ligias en Rezia ed ordeifer en general, sco era quel della Ligia Grischa en special ed il fatg che las Treis Ligias reticas ein seconstituidas ad in stat unic ed independent, ei buca de patertgar senza il connex cun il grond *moviment dil temps* en l'Europa ed egl imperi en particular. Cun la mort digl imperatur Friedrich II., il davos dils Staufers, 1250, entscheiva igl imperi ad ir en decadenza. Ina pussonza centrala e ferma maunca. Igl uorden statal sesclavinescha pli ditg e pli fetg. Quella derutta e soluziun della pussonza imperiala ha lubiu als signurs e dinasts della Rezia de formar pli gronds u pli pigns *segneradis*, sco ils baruns de Vaz, de Belmont e de Razén, ils de Sax-Mesauc e de Werdenberg, cun lur possessiuns e dretgs feudals e territorials dasper aunc ina troppa pli pigns segneradis. Denter ils pussents udevan enconuschentamein igl uestg de Cuera ed igl avat de Mustér. Quels dus dinasts e cun els bein era biars auters han regiu cun buontad e giustia. Buca per nuor ei il proverbial seformaus: Sut la canna-crutscha ei bien viver! Ei deva denton era tirans e cavaliers de rapina che tschitschavan al pievel il saung orasut las unglas. In bionton de quei che la tradiziun raquenta e che ei ni era pli baul cunteniu perfin en cudischs de scola, sco per exempel la poesia: Il Tiran de Cartatscha, auda naturalmein el reginavel dellas fablas.

Buca il davos piteva il pievel sut las continuontas *carplinas ed uiaras* dils dinasts cun lur ministerials, culs subdits ed oravontut denter els sez. Il cavalier e dinast mava buca avon dretg, mobein prendeva spert las armas mobilisond ses subdits. In tipic exempel persuerter ei l'uiara de Belmont cun la pils Lumnezians — e forsa per las Lumnezianas — gloriosa battaglia e victoria al Mundaun (e Porclas?) igl onn 1352. Denter las mendras e lungurasas dispetas auda l'uiara de Razén (Räzünser Fehde), che ha cuzzau cun interrupziuns da 1387 tochen 1414. Mo ella ha la finala giu il bien, ch'ella ha segiramein contribuì al patratg de formar ina ligia, la Ligia Grischa.

Nus vein denton era buca d'emblidar in auter malengasi fatg: La sensibla munconza de *dretg e giustia*. Ei regeva insumma ina sgarscheivla malsegirezia en fatgs de dretg e giustia. Dispetas civilas, delicts e fatgs criminals restavan savens senza castig e liquidaziun. Ils pass de nos cuolms, schiglioc preferi da viandonts, pelegrins, marcadonts e marcanzias, eran buca segirs de bandas e ladrun.

VT IGL ISCHI NOS BABS EIN SE
EIN ELS VNI, CVN FORZA TVTS ARMA

Detagl dil maletg seniestel el pierti de Sontg'Onna a Trun. Segner Pieder de Pultengia ensemen cun representants dil pievel e della segneria duront il sarament digl onn 1424.

La sclavinada descriva Fr. Pieth fetg endretg: «Las leschas della tiara (Landfriedensgesetze) dils retgs tudestgs duevan proteger burgheis e purs egl interess della produziun agricola e commerciala. En Rezia denton vevan ni la pasch de Diu ni la pasch della tiara anflau in liug. La pussonza dils supremas caus digl imperi tunscheva buca tochen siaden ellas muntognas reticas. Cheu stuevan ils purs segidar sesez, sch'els levan haver la pasch». E daveras, ils purs — ed ils signurs en Rezia — ein segidai sesez, seprofitond dil *grond moviment democratic* ch'ei da gliez temps, entuorn la mesadad dil 14. tschentaner penetraus cun vehemenza tras l'Europa. E quei vehement favugn democratic ha furiau se'in selvadi ellas valladas reticas. Ils purs han entschiet a scurlar giu da dies il buordi feudal e de sedeliberar plaun e plaun dellas grevezias dils dinasts. Ils cumins han entschiet a daventar independents in process ch'ins numna: *Dal feudalissem alla democrazia*. In simtom de quei moviment ei igl assassinat digl avat de Mustér, Jakob de Buch-

Las scarsas ruinas dil vegl casti dils de Pultengia. Ellas sesanflan sper l'ucлива Dieni endadens Rueras. Dretg observan ins la baselgia de Rueras ed ina part dil vitg. Foto: A. Maissen

horn, 1367. Era ei glieud cumina ni dinasts d'ordeifer, che han giu il pli fetg la detta lien? In misteri! In muossadet nua che tut vuleva ora ei era la sollevaziun dils de Schons, Valrein e Stussavia entuorn 1360/62 encunter lur signurs, ils de Werdenberg/Sargans per obtener l'indipendenza. Era ils subdits digl uestg ein levai e quel ha stuii dar suenter ed il resultat ei la formaziun della Ligia della casa de Diu.

L'autonomia dils cumins sefa pli e pli valer cun la secunda mesadad dil 14. tschentaner. Ella Cadi compara gia igl emprem mistral, Pieder de Cavorgia ed Ulrich Barlotta 1390. Umens ord il simpel pievel, buca ord las pussentas famiglias dils ministerials dils de Phiesel, Ringgenberg ni de Pultengia. El medem temps comparan era els auters cumins ils emprems mistrals: A Sursaissa 1375, a Valrein 1362. Ils cumins vegnan ussa si da tgau e quei munta la fin dils dinasts jasters, tudestgs, austriacs ed era dils nazionals.

Aschia eran las premissas per la fundaziun della Ligia Grischa dadas. L'ovra ei stada d'impurtonza eminente per ils tschentaners suandonts. Ella stat el pli stretg connex cun la persuna digl avat de Mustér, sco cau dil segneradi della Cadi. Suenter igl aristocrat della Suevia, Jakob de Buchhorn, suonda sin la sedia abbaziala de Mustér in

indigen, ord ina famiglia burgheisa de Glion: *Avat Johannes de Glion* da 1367—1401. Il dretg um el dretg temps! Capend las enzenas dil temps, ha el prudentamein dau suenter al moviment democratic, resalvond nua che pusseivel ils dretgs claustrals.

Ils 14 de fevrer 1395 ein igl avat Johannes, Ulrich Brun, barun de Razén ed Albrecht de Sax-Mesauc seraspai a Glion ed han fundau la schi-numnada *Ligia de Glion*. Ei era ina Ligia cuagl intent de segidar in l'auter denter ils treis caus encunter inimitgs interns ed externs, de scaffir dretg e giustia e de segirar a mintgin siu possess! Nus cattein gia cheu l'instituziun d'ina dertgira della Ligia, che neginas autras ligias de pli baul ni pli tard ein stadas pertschartas de scaffir. Territorialmein cumpigliava la Ligia de Glion gia lu las parts principalas della posteriura Ligia de Trun. La Ligia de Glion era en auters graus enzatgei resch niev e zun progressiv sin territori retic. Autras ligias duevan cuzzar per in temps limitau, la nossa «perpetnamein». En quei grau era ella semiglionta alla Ligia dils confederai d'avon biebein tschien onns, 1291. Era la Ligia de Glion era ina *confederaziun*, essend ch'ella ei vegnida *engirada*. Fundond la Ligia della casa de Diu han ils participants sulettamein dau in l'auter il plaid d'honor.

Gia a Glion han signurs e purs, dinasts e subdits ensemblamein engirau la ligia, ferton che fundond la Ligia della casa de Diu ein ils subdits seraspai encunter il signur della tiara, sco en auters cass. Nus observein vid la Ligia de Glion ina nota aunc pli excellenta che vid quella dils confederai de 1291. Pertgei cheu eran buca prencis e subdits seuni communablamein, mobein sulettamein il pievel dellas Treis Tiaras. La Ligia de Glion ei vegnida numnada Ligia Sura. In onn pli tard 1396 vegn scaffiu la Ligia Sut denter subdits digl uestg e tals dil cont Gion de Werdenberg en a Schons, Tumliasca ed a Vaz. «Ligia Sura» ei daventau il num official era per la Ligia de Trun 1424.

La Ligia de Glion ei ded eminenta *impurtonza*. Ella ha preparau e tschentau il *fundament per la Ligia de Trun de 1424*.

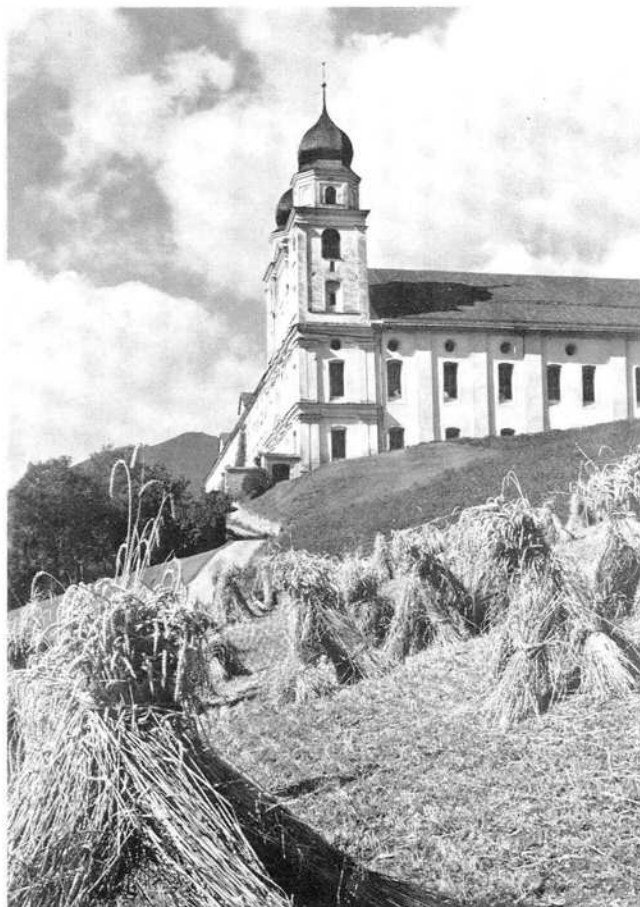

Foto: J. Geiger, Flen

La claustra de Mustér. En quei liug, en in edificci bein different, ha avat Pieder de Pultengia regiu da 1402—1438.

Il num Avat *Pieder de Pultengia* ei perpetnisaus cun lettras d'aur cun igl engirament della Ligia Grischa. Pultengia era in grond diplomat. De quei dattan buca mo las bunas relaziuns ch'el ha cultivau cun ils confederai e cun igl imperi perdetga, mobein eminentamein igl eclatant success ch'el ha giu enten unir e pacificar ils dinasts della Rezia en carplina. Igl onn 1413 era la veglia dispeta denter il barun de Razén ed igl uestg s'inflamada sil pir. Avat Pieder ei era vegnius complicaus en ella ed ha priu partida per igl uestg. Cheutras pareva la Ligia de Glion ded ir en fercaglia. La sfendaglia era prigulusa ed ei stada onns ora aviarta. Era denter ils dus auters caus della Ligia Sura, il de Sax-Mesau ed il de Razén regeva dispeta. Il de Sax-Mesau ha fatg in patg cun Uri e Subsylvania. Il de Razén ha encuretga agid tier Glaruna ed ha survegniu leu il dretg de vischinadi.

Cun signurs d'ordeifer seunevan ils dinasts della Rezia, mo buca denter els sez. La Ligia Sura era en derutta. Mo cheu era avat de Pultengia gest in dretg um per reconciliar ils dus caus della Ligia de Glion, il de Razén ed il de Sax in cun l'auter, suenter esser sez sepacificaus 1419 cul de Razén. La reconciliaziun era reussida aschi lunsch ch'ins ha il memorabel onn 1424 astgau realisar igl engirament d'ina ligia. Ils 16 de mars de quei onn ein ils treis caus ed ils auters members della Ligia de Glion seraspai a Trun, sper la via imperiala, el liber, sut in imposant ischi ed han engirau la Ligia Grischa. La raspada era impressionanta. Buca mo ils allegai caus e members della anteriura Ligia, era ils cumins vevan delegau lur representants. Igl ei stau ina ura historica per excellenza: L'ura della libertad, cura che tons dinasts retics e representants dils cumins han alzau il maun d'engirament

Sala de dertgira ella Cuort Ligia Grischa a Trun. Armas dils cauligia. Seniester ella nischa ina part della cuscha dil vegl Ischi, sderaus d'in stemprau 1870, deponius 1890 ella Cuort Ligia Grischa.

Cuort Ligia Grischa. Dapi decennis Museum sursilvan. En quest casament ha P. Placi a Spescha viviu ina partida onns. Sura vesan ins la baselgia de N.D. della Glisch. Sura dil tut ils Cavistrai.

«tier Diu ed ils sogns» per enginar la confederaziun retica, che dueva cuzzar per adina, «schi ditg che stattan cuolms e vals.» La Ligia cumpigliava tuts territoris dell'antieriura Ligia de Glion, ensemen cun tuts quels ch'eran pli tard s'alliai cun quella. 1480 ei aunc Mesauc/Calanca vegni vintier.

Igl intent principal, era cuortamein resummau: Dismetter prighels interns ed externs, supprimer il dretg pugnìl, segirar traffic e commerci ed ina giudicatura nunpartischonta.

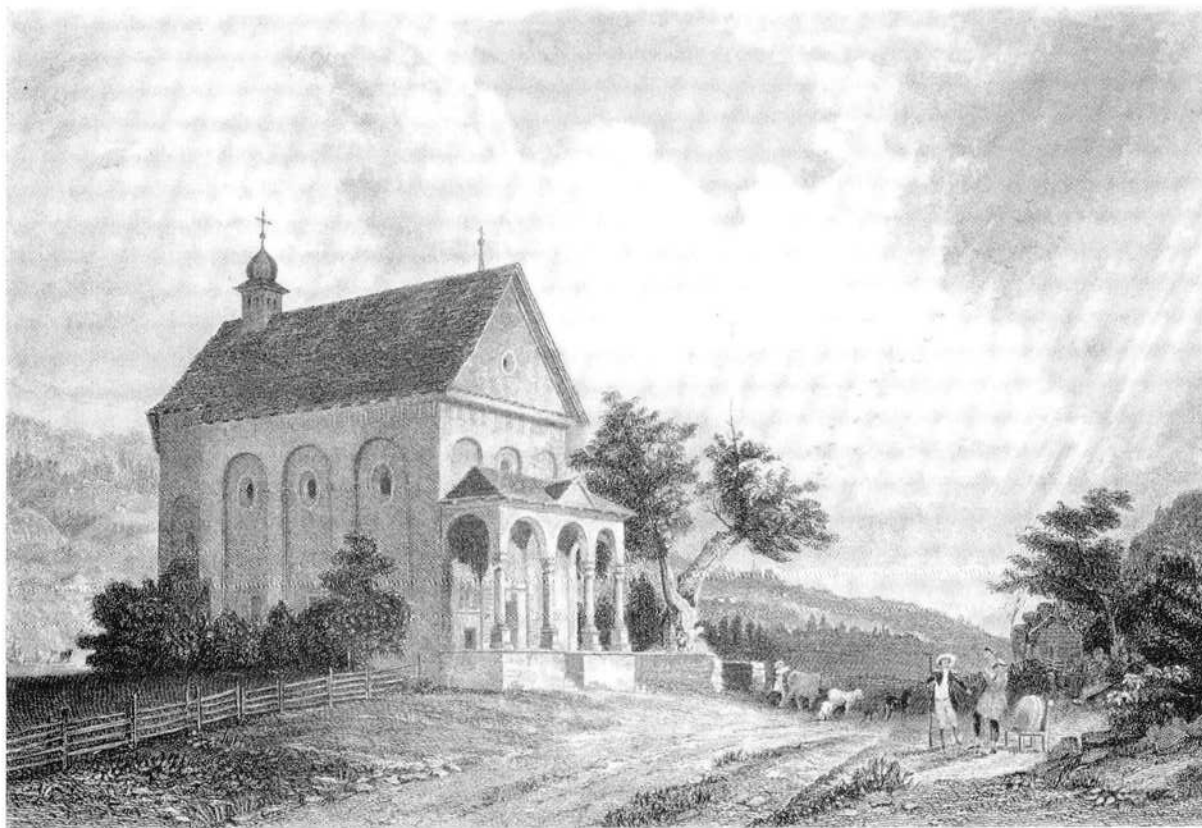
Ils cumins, seconstitui ord ils anteriurs segneradis, han el decuors dils 15 tschentaners acquistau pli e pli gronda autonomia. La Ligia Grischa dumbrava 21 cumins cun sia giudicatura aulta. Quels cumins formavan 8 dertgiras aultas. Quels corrispundevan territorialmein pressapau a nos hodierns districts, possedevan denton negina dertgira ed eran plitost districts d'administraziun.

Gia igl onn 1450 ha la Ligia Grischa prestau il mussament de sia fermezia el conflict cun la Ligia Nera ed il malfideivel conalliau Gieri de Razén, sentenziaus a Valendau. Il fatg ei perpetnisaus e poem meisteril: La dertgira nauscha de Valendau, da G. C. Muoth.

Suenter l'unien cun las autras duas ligias reticas, ein tuttas treis comunablamein secomprovadas ell'emprova de fiug ed han fermu gloria immortala vid lur bandieras ella battaglia de Tgala-veina. Ellas ein stadadas fermas avunda per surven-tescher ils prighels dils embrugls grischuns cun l'invasiun d'armadas jastras. Mo cun l'invasiun dils Franzos 1799 eran lur dis dumbrai. E cun la partiziun dils hodierns districts de 1848 e tras la legisla-ziun cantonala da 1850 ein ils davos rudiments dellas veglias Treis Ligias e lur instituziuns vegni liquidai.

Igl onn 1824 han ins celebrau dignamein il centenari de 400 onns de nossa Ligia. P. Placi a Spescha ha sez collaborau. La fiasta ha priu in dign decuors cun in act festiv o S. Onna ed ina fiasta populara dadens il vitg, a Pustget. Dalla solemna fiasta patriotica dil zercladur 1924, cun siu giug festiv da Flurin Camathias e musica da Duri Sialm, cun siu til folcloristic-historic san aunc biars de nus seregurdar.

Aunc existan el liug historic de Trun treis monuments della Ligia Grischa: la caplutta de S. Onna, il representativ baghetg Cuort Ligia Grischa e secapescha il venerabel Ischi. La cuscha dil vegl Ischi ei staus sez perdetga dil sarament della Ligia 1424 ed ei aunc oz conservada ella sala della Cuort, daferton che siu fegl, il giuven Ischi o S. Onna resda vinavon a nossa generaziun dellas ovras de nos babuns ed umbrivescha il curtin d'honor.

GRAVURA DELLA CAPLUTTA DE SONTG'ONNA SPER IGL ISCHI A TRUN

Ins ha adina cartiu ch'il num Ligia Grischu derivi dal vestgiu grisch dils Grischuns. Dr. R. A. Ganzoni ha denton tratg seriusamein en dubi questa declaronza documentond, ch'era auters pievels purtavian vestgadira grischu, sco ils Tiroles, ils Lombardes ed ils Confederai della tiara, daferton che nos Grischuns erien vestgi, silmeins dil temps dell'uiara della Tgalaveina, en blau. Ins ha denton era constatau, ch'ils marcauls numnavan ils habitonts ora silla tiara plitost per beffa «ils grischs», pervia de lur vestgadira. Tgusch pusseivel che quei surnum ei lu restaus, silmeins per quels della Ligia Grischu. El decuors dil 15. tschentaner ei il num Ligia Grischu (talian: Lega Grisa, franzos: Ligue Grise) setransportaus sin tuttas treis Ligias, principalmein en documents franzos e talians digl exteriur (Le Tre Leghe Grise, Les Trois Ligues Grises, Die Drey Grawan Pündten in Rhætien). La finala ei quei num vegnius generals per l'entira republica retica, che senumna perquei era oz sco cantun svizzer: Grischun (Grau-bünden).

Igl avat Pieder de Pultengia, igl Ischi e la Ligia Grischu insumma, han cattau in honorific resun ella litteratura romontscha e tudestga. In per schatgs surlunder dat dr. Carli Fry en sia interessanta scartira «Der Trunser Ahorn» (1928). Da quellas poesias da P. Maurus Carnot, Flurin Camathias, G. C. Muoth, Alfons Tuor e d'auters en concorrenza auda la palma nundisputablamein alla immortala canzun da Gion Antoni Huonder: *A Trun sut igl Ischi*.

LITTERATURA CONSULTADA

Iso Müller, *Disentiser Klostersgeschichte*, 1942, pg. 160—196

Iso Müller, *Die Entstehung des Grauen Bundes*. Bündner Monatsblatt, 1941, pg. 129 ss.

P. A. Vincenz, *La Ligia Grischu*, cudisch festiv, 1924, pg. 157—275

Carli Fry, *Der Trunser Ahorn*, 1928

R. A. Ganzoni, *Kommt der Name «Graubünden» vom grauen Tuch?*, Bündner Monatsblatt, 1936, pg. 65 ss.

Friedrich Pieth, *Bündnergeschichte*, 1945, pg. 75—85, 114

P. C. Planta, *Geschichte von Graubünden*, 1892, pg. 50—127

Fr. Pieth/Karl Hager, *Pater Placidus a Spescha*, 1913, pg. 501

Erwin Poeschel, *Die Kunstdenkmäler Graubündens*, Tom IV, 1942, pg. 444—448

La Ligia de Trun 1824, Cuera 1824

La Ligia Grischu

A Trun sut igl Ischi
Nos babs ein serimnai,
Da cor ein els uni,
Cun forza tuts armai.
Lur clom ha ramurau,
Las tuors sfraccadas en,
Tirans han empruau
Co'ls Grischs fan trument!

Affons nus denter greps,
Nutri fegls en las vals,
Naschi entuorn ils pézs —
Lein esser nus vasals?
Tgi metta nus sut tetg
En nossa paupradad?
Tgi dat a nus nies dretg?
Mo valerusadad.

Nies ferm e liber maun
Mo alla libertad!
Nies cor, nies liber saung
Alla fraternitad!
Gni sut gl'Ischi, Grischuns,
Nos babs lein honorar,
Da forza cun canzuns
La Ligia grisch' alzar!

Gion Antoni Huonder

Igls ports

Da Franz Capeder, Salouf

Sur da la dumonda, schibagn i existiva gio digl taimp digls Romans en considerabel traffic commercial da las teras mediteranas vers Germania sa duspiteschan igls istorichers. Pitgunsch suandava chel igl curs da la Rhone e da la Donau. Ainten igl taimp-mez sa nizigivan pelegrigns, cruschaders ed igls imperatours tudestgs da la veia tras nossa tera. Gnonnd igl traffic tranter sid e nord pi veiv riscavan er commerciants da piglier chesta pi curta, ma er pi stentousa ruta.

Igl pi cunaschaint e pi frequento era da lez taimp igl pass da Set, cuntot tgi la ruta digl Spleia fiss stada pi curta. Per igl transport da roba veva igl Spleia en grond impedimaint, la Viamala. — Ultra digls dus numnos pass eran gio er cunaschaints igl pass digl son Bernardin, igl Lucmanier ed igl Gotthard. Igl davos numno ò survagnia ainten igl 13avel tschentaner la preferentscha tras far carrabla la tgavorgia Scalina. Igls pass grischungs vevan ossa ena ferma concurrenza, essend tgi ena considerabla part digl transport da marcanzeia sa splaeva giu sen chel.

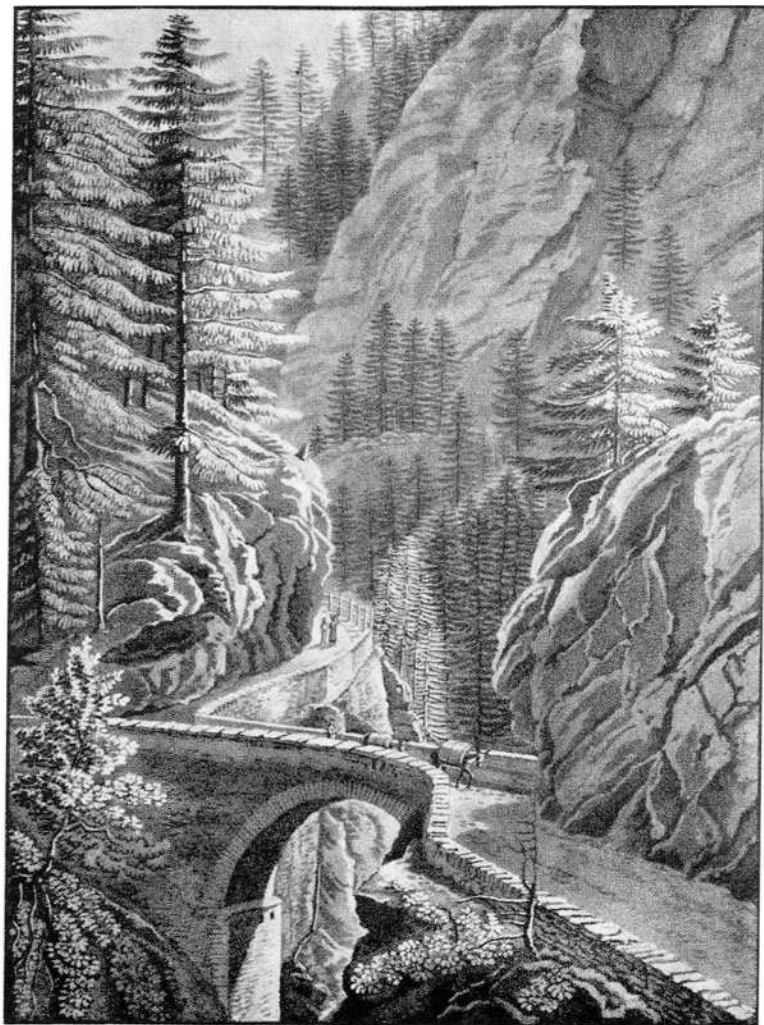
LANTSCH. Casas veglias e monumentalas che lain percorscher l'impurtonza de quest vitg per ils ports.

BIVIO. Igl era la davosa staziun avon che ir sur il cuolm giu en Bergaglia. Seniester l'avertura dil Gelgia, dregg l'entrada enviers il Set.

TINIZONG. Vesta dal stradun sut Rona sin Tinizong e vi encunter Lantsch, in auter impurtont vitg dils ports.

Via mala el temps dils ports, dils sumaris cun lur cargaments sur nos aults pass.

Ainten igl Grischung sa concurrenzavan igl pass da Set e chel da Spleia. La ruta da Set manava tras territorii episcopal da Coira an Bargiaglia, chella da Spleia tras tarragn digls barungs da Vaz. Gnonnd ainten igl decurs digl 14avel tschentaner las rela-ziungs tranter la Svizra e l'Austria adegna pi spi-nousas, sa patta igl traffic pi ferm segls pass retics. Igls barungs da Werdenberg-Sargans, tgi eran irta-vels digls barungs da Vaz, saspruavan da diriger igl traffic vers la ruta da Spleia. Dantant sa mes-da igl imperatour Carla IV ainten la discussiung, pigliond part pigl uestg da Coira. El scumonda igl transit sur Spleia e concentrescha chel angal segl pass da Set. Per scloder totta concurrenza dat igl uestg da Coira ad en Giatgen Castelmur da Vico-soprano l'incumbensa da construeir ena veia carra-bla sur Set. Chella s'estendeva da Tinizong anfi-gnen Clavenna e dueva esser uscheia tgi igls ber-niers pudevan cursar cun tgergias da 36 resp. (ca. 7 centners). Chegl è succedea igl 1387.

Angal las veias n'eran dantant betg sufficiain-tas, i stueva er neir procuro per igl transport da la marcanzeia. Chegl davantava antras igls ports (putar). En port era ena societad ni corporaziung da berniers. Angal indigens berniers pudevan esser commembers d'en port. Per davantar en tal veva mintga bernier da prestar ena taxa d'antrada da 50 ranschs. Chel daner ans pogl er considerar scu impegn, essend tgi el niva applitgia per bonifitgier roba donnageda segl transport.

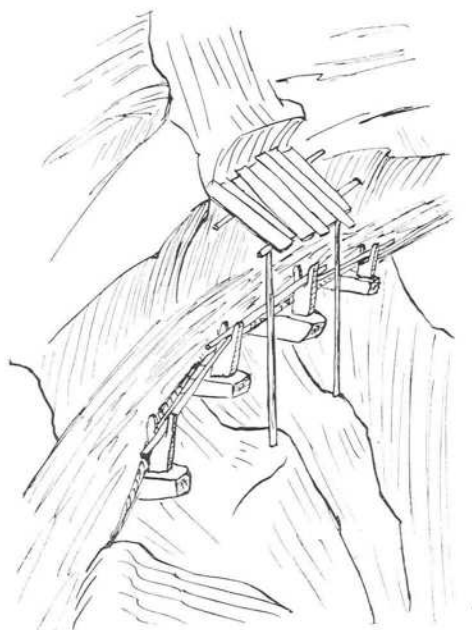
Dus veias manavan no digl nord vers igl Gri-schung. Eгна da Teratudestga sur Lindau a Coira e l'otra se da la Svizra bassa sur Turitg a Coira. Tras chellas contradas conduivan veias carrablas, exepziuno en toc dalos igl Rivagn, noua tgi igl transport niva fatg sen l'ava. A Coira sa zvravan las veias puspe.

La Veia soura geva da Coira sur Planei-ras-Casti-Beiva. Da co manavan puspe dus bratschs an differenta direcziung. Igl bratsch sane-ster manava sur Gelgia a Nagiadegna e sur igl Malegia an Bargiaglia. Da vart dretga ascende vigl igl Set e rivavan a Casaccia, noua tgi igls dus bratschs s'univan puspe per la ruta a Clavenna.

La Veia sot manava da Coira vers Rei-chenau a Tusang — Andeer e sur Spleia. Er a Spleia veva igl viandant ni igl bernier da sa deci-der sch'el viglia eir sur igl pass Spleia e tras la Val s. Giatgen a Clavenna, ni tras Valragn sur igl son Bernardino-Mesocco-Bellinzona.

Segl tratg da la Veia soura davigl catter ports: Bargiaglia, Beiva Tinizong e Lantsch.

La Veia sot veva seis ports: Val son Giatgen (Italgia) Mesocco, Valragn, Andeer, Tusang ed igl Plang (Tgazes e Razegn). Chels cumegns surpi-gliavan la responsabladad pigl transport da la mar-

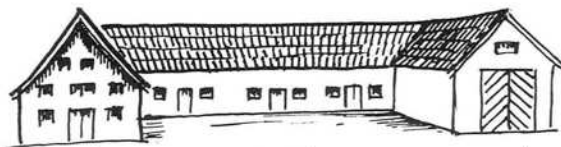

Questa skizza, suenter in maletg de Jan Hackaert, representa ina lautga-lenn ed in rempar encunter crappa e lavinas curduntas. (Skizza Jonas Barandun)

Pass dil Spligia. Seniester ina buccada della via veglia de sauma. D'unviern seruschnavan ils cavals dallas teissas vias per part silla part davos.

PORTEN UND RUTTNER

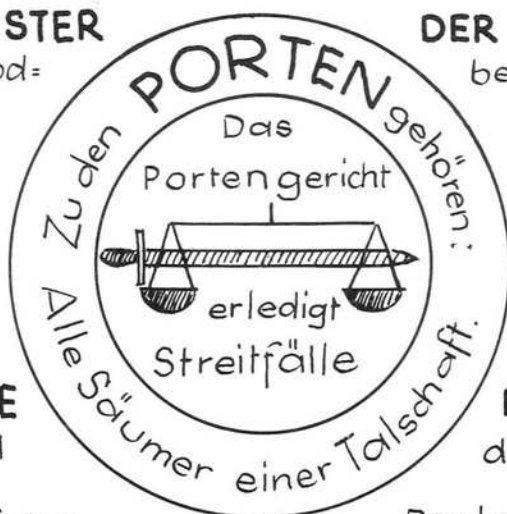
Susten = Herbergen, Stallungen, Umladeplätze

DER RODMEISTER

regelt die Rod-Reihenfolge der Fuhren

DER FÜRLEITER

besorgt d. Einzug von Weggeld + Sustgebühr

DIE FÜRLEITE

das Weggeld

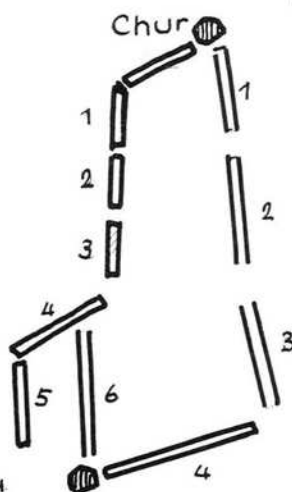
DIE RUTTNER

die Wegmacher

Porten auf der Untern Strasse

Porten auf der Oberrn Strasse

IMBODEN	1
THUSIS	2
SCHAMS	3
RHEINWALD	4
MISOX	5
S. JAKOBSTAL	

1	LENZ
2	TINZEN
3	BIVIO
4	BERGELL

Chiavenna

canzeia, numnada marcanzeia reala, ma vevan er sulets igl dretg da transportar chella. Mintga port eligiva en om, en funeziunari, tgi era responsabel pigl transport. Chel veva er da veir chito tgi la veia seia averta. Igl nom tudestg per chest ampluia era «Fürleiter», nous schessan stradign. An tscherts lias niva chel eligia digl Cumegn Grond, an oters da la corporaziung. El niva eligia mintgamai per dus onns e stueva tar sia elecziung paer en considerabel importo a la cassa digl port. Parsiva pudeva el incassar taxas da transit e da sosta. An mintga port eran talas sostas ainten las calas la marcanzeia niva scargeda, pasada e controllada. Chegl era la labour digl sostier. Segl toc veia da Clavenna-Coira niva la marcanzeia scargeda anturn set gedas. Igl sostier visava igls viturigns an roda per igl transport. La fitgiera niva mintgamai fixada davant or. — I dava dantant er transports directs tgi nivan exequias digl madem bernier da Clavenna a Coira. La fitgiera per tals transports era considerabel pi ota.

Igl transport da roba a soma era ena sort industrieia tgi ò purto blers daners an nossas valladas. Ins dei tgi noua tgi seia blers daners seia igl diavel

aint cun las cornas. Er ainten igl taimp digls ports stogl chegl esser sto igl cass, partge la suprastanza da Valragn salamainta tgi igls omens seian pi bler ainten las ustareias tgi ainten baselgia! —

Chel gudogn supplementar ò calo se an execu-ziung da la constituziung federala igl onn 1861 sainza neir ramplazzo cun en oter.

LITERATURA

Dr. F. Pieth: *Bündnergeschichte*,

Dr. Hermann Pfister: *Über die Bündnerischen Portensrechte*, Bündner Monatsblatt 1898,

Bündner Zeitung 1857: *Die Portensrechte*,

Dr. Andr. Sprecher: *Bündnergeschichte*,

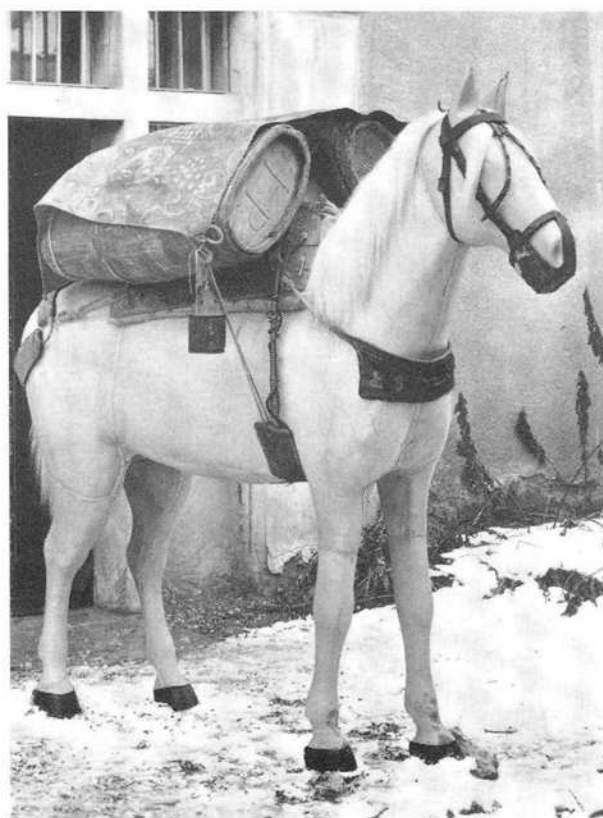
Dr. Andr. Grisch: *En curt viadi tras Surses*.

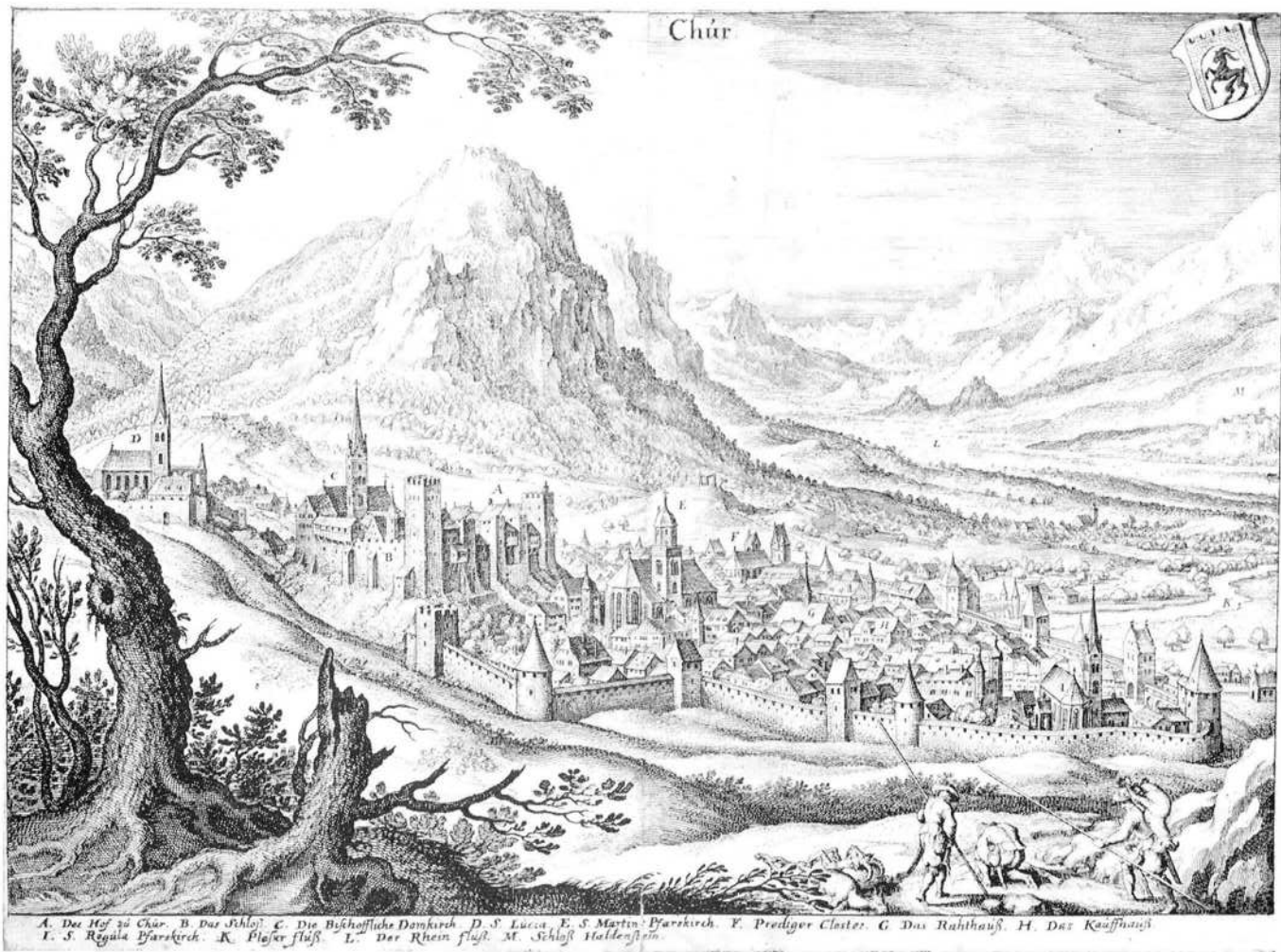
Casti de Riom, in aspect adina puspei admiraus dils cavalans e berniers, traversond la biala vallada dil Surset.

Gravura dil viig ded Andeer, vegennd da Spligia. El furs la muntogna de Schons.

Cavagl de sauma u sumari, cun bast e cavester. Berniers, ports, igl ir cun sauma: tut ei daditg svaniu, tut d'aventau museal. Nies maletg ei la fotografia d'in cavagl de sauma preparau, sesanflonts el Museum retic.

In interessant maletg de Cuera da Matthäus Merian, naschius 1593 a Basilea. Cuera, da lezzas uras ordvart impurtont marceau sco pugn de partenza pil traffic suls euolms, mo era viers il Lag de Constanza.